

ACTIE OP HET VELD

Een visuele benadering van negentiende-eeuwse voetbalgeschiedenis in Nederland

27

ACTION ON THE PITCH

A visual approach to nineteenth century football history in The Netherlands

This article illustrates the ‘visual turn’ approach to sports history in an analysis of traditionally under-researched material from the late nineteenth century. Focusing on football (‘soccer’) action photography, we argue that interpreting this visual material contributes significantly to the exploration and interpretation of the broader social and cultural context within which sports were practised and the visual material was produced. Regarding the latter, the photographer’s challenge was to capture the movement inherent in the practice of sports generally and of football specifically. Our analysis explains the time at which these pictures first appear as a consequence of developing possibilities and skills in ongoing photographic experimentation. This is illustrated by a case study of a football action photograph from the archives of the Noorthey Institute for boys in Voorschoten, dating from 1895-1897. There, conducting sports was seen as a way of enhancing the students’ physical and mental strengths, including improved study performance. It took place in an atmosphere of camaraderie among teachers and students, the latter acting as supervisors and teammates at the same time. Beyond the texts, the photographs visualize what this educational approach entailed in actual practice.

De in Nederland relatief late industriële revolutie ging in de tweede helft van de negentiende eeuw gelijk op met een culturele anglomanie.¹ Daarbij werd het onder

1 De negentiende-eeuwse voetbalgeschiedenis in Nederland is onderdeel van Luitzens promotie-onderzoek aan de Radboud Universiteit in Nijmegen, met als promotores prof. Marjet Derks en prof. Nicoline van der Sijs. De werktitel van zijn dissertatie is: *Noorthey Rules! De import van moderne (Engelse) sporten op het Nederlandse jongensinstituut Noorthey (1820-1882), geanalyseerd vanuit cultuurhistorische en lexicografische invalshoek*. De auteurs zijn Derks en Van der Sijs dankbaar voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

de maatschappelijke bovenlaag gangbaar om de leefstijl (of gepercipieerde leefstijl) van de Engelse elite in taal, mode en gebruiken te kopiëren.² Ook de toe-eigening van Engelse sporten zoals cricket en voetbal was onderdeel daarvan. Traditioneel spel (zonder competitief element, beoefend om redenen van ‘gezondheid’ en ‘verstrooiing’) transformeerde naar moderne, op Engelse leest geschoeide, sport (fysieke inspanning met competitief element, al of niet als beroep uitgeoefend). Dit proces is in de literatuur omschreven als ‘sportificatie’.³ Nederlandse sportclubs en -organisaties namen niet alleen de in Engeland ontstane regulering, speelwijze en trainingsmethoden over, maar ook normen en waarden als fair play en amateurisme.

28

In het nog weinig omvangrijk wetenschappelijk sportgeschiedenisonderzoek in Nederland is met name vanuit de sociologie vooral aandacht geschonken aan brede concepten, grote processen, maatschappelijke groepen en overkoepelende sportorganisaties. Miermans onderzocht de maatschappelijke en sportieve aspecten van voetbal.⁴ Stokvis concentreerde zich in pionierend werk op processen als standaardisatie, verspreiding en popularisering, de maatschappelijke geïmpliciteit van sportbeoefening en het sociaal onderscheidend karakter ervan.⁵ Maarten van Bottenburg verklaarde maatschappelijke tendensen in de receptie van de Engelse balsporten in Nederland aan de hand van het begrip ‘distinction’ van de socioloog Pierre Bourdieu.⁶

In het laatste decennium is er binnen dit onderzoeksgebied sprake van een ‘cultural turn’, met meer aandacht vanuit een cultuurhistorisch perspectief voor wat er bij het sportificatieproces gebeurde in kleinschaligere verbanden. Derks geeft daarbij het belang aan van onderzoek naar hoe sport door specifieke sociale groepen en individuen werd geïnterpreteerd, hoe sport werd geconstrueerd, gerepresenteerd en verbeeld, met welke culturele associaties dat gebeurde en welke identificaties daarbij een rol speelden.⁷ Op metaniveau gaat het hierbij om processen van cultuuroverdracht, acculturatie en toe-eigening.

-
- 2 Maarten van Bottenburg, *Verborgene competitie. Over de uiteenlopende populariteit van sporten* (Amsterdam: Bert Bakker, 1994), 140. Deze anglomanie was geenszins beperkt tot Nederland, zie: Ian Buruma, *Voltaire's Coconuts, or Anglomania in Europe* (Londen: Weidenfeld & Nicolson, 2000).
 - 3 Zie bijvoorbeeld: Ruud Stokvis, *Strijd over sport. Ideologische en maatschappelijke ontwikkelingen* (Deventer: Van Loghum Slaterus, 1979), 34; Jan Luitzen, Thijs Kemmeren en Pascal Delheye, ‘The Introduction and Meaning of the Word Sport in the Netherlands, 1600-1900,’ *The International Journal of the History of Sport* 32 (2015) 11-12: 1416-1436.
 - 4 Cees Miermans, *Voetbal in Nederland. Maatschappelijke en Sportieve Aspecten* (Assen: Van Gorcum, 1955).
 - 5 Stokvis, *Strijd over sport* en: Ruud Stokvis, ‘Belgium and the Netherlands,’ in *Routledge Companion to Sports History*, red. Steven Pope en John Nauright (Londen/New York: Routledge, 2010), 350-359.
 - 6 Van Bottenburg, *Verborgene Competitie*, 68; Pierre Bourdieu, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984).
 - 7 Marjet Derks, ‘Deep Play,’ *De Sportwereld* 69 (2014): 9-13.

In zijn biografie van de Haarlemse sportpionier Willem 'Pim' Mulier (1865-1954) betoogde Rewijk dat een cultuurhistorische benadering ruimte biedt voor details en nuanceverschillen en zo bijdraagt aan een vollediger en daarmee accurater beeld van de culturele betekenis van sport.⁸

Tegelijkertijd zijn met name Angelsaksische onderzoekers op het gebied van sportgeschiedenis begonnen om een lange empirische onderzoekstraditie bij te stellen, in een methodologisch proces dat de 'visual turn' wordt genoemd. Voortbordurend op pionierend werk van Prosser en Burke, uitgevoerd in andere disciplines dan de sportgeschiedenis, constateerden Phillips, O'Neill en Osmond in 2007, en Huggins in 2008, dat bijdragen van sporthistorici aan tijdschriften en in boeken traditioneel gebaseerd waren op geschreven bronnen, omdat die inhoudelijk het meest te bieden hadden – althans, vaak impliciet gedacht werden het meest te bieden.⁹ Een bron als een foto werd beschouwd als decoratie bij de tekst om daar emotionele waarde aan toe te voegen, maar was kritisch commentaar op eigen duiding niet of nauwelijks waard. Dat is merkwaardig, stellen deze auteurs, want in de huidige 'post-literate' samenleving is het kunnen begrijpen en duiden van beelden van vitaal belang.¹⁰

Cultuurhistorica Brabazon gaat zelfs zo ver om te stellen dat de sportgeschiedenis een bijzondere plaats binnen de 'visual turn' inneemt vanwege de diversiteit aan bronnenmateriaal, die veel groter is dan in de meeste andere historische subdisciplines.¹¹ Booth en in Nederland Derks wezen erop dat er binnen het cultuurhistorische domein niet alleen gekeken moet worden naar 'discursieve praktijken (dus tekstanalyses)' als verenigingsarchieven, maar dat er ook aandacht moet zijn voor bronnen als foto's, films, lieux de mémoire (monumenten, herinneringsmaquettes, e.d.) en vlaggen.¹² Ook Pas wees op nieuwe ontwikkelingen als de 'visual turn' (beelden), de 'linguistic turn' (discourseanalyse) en de 'spatial turn' (ruimte).¹³

8 Daniël Rewijk, *Captain van Jong Holland. Een biografie van Pim Mulier, 1865-1954* ([Gorredijk]: Bornmeer, 2015), 16.

9 Jon Prosser (red.), *Image-based Research. A Sourcebook for Qualitative Researchers*. 4e druk (London: Routledge, 2006); Peter Burke, *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence* (New York: Cornell University Press, 2001); Murray Phillips, Mark O'Neill en Gary Osmond, 'Broadening Horizons in Sport History. Films, Photographs, and Monuments,' *Journal of Sport History* 34 (2007) 2: 272, 278; Mike Huggins, 'The Sporting Gaze: Towards a Visual Turn in Sport History Documenting Art and Sport,' *Journal of Sport History* 35 (2008) 2: 314.

10 Phillips, e.a. 'Broadening Horizons,' 288; Marjet Derks, 'Omstreden sporterfgoed en culturele herinnering,' *De Sportwereld* 73-74 (2015): 4-9. Zie ook: Gillian Rose, *Visual Methodologies. An Introduction to Researching with Visual Materials* (London: Sage Publishers, 2001).

11 Tara Brabazon, *Playing on the Periphery. Sport, Identity and Memory. Sport in the Global Society* (New York: Routledge, 2006), 83.

12 Douglas Booth, 'Sport History: Modern and Postmodern Approaches,' in *Making Sport History: Disciplines, Identities and the Historiography of Sport*, red. Pascal Delheye (London: Routledge, 2014), 71-100; Derks, 'Deep Play,' 12.

13 Niek Pas, 'Grand Départ. Nieuwe uitdagingen voor sportgeschiedenis in Nederland,' *Tijdschrift Voor Geschiedenis* 128 (2015): 464.

Inhakend op deze ontwikkeling stelde Huggins recent dat de interpretatie van ‘visual sporting representations’ op twee manieren betekenisvol kan bijdragen aan onderzoek naar sport in een historische context. Allereerst werpen sportfoto’s licht op de inhoud: de maatschappelijke en culturele context waarbinnen sport werd beoefend kan worden verduidelijkt, omdat afgebeelde spelers, toeschouwers en de sportomgeving kunnen worden ontleed. Ten tweede geeft onderzoek naar de productiezijde van foto’s (de makers en de gebruikte technieken) informatie over de rol van sportfotografen en het belang van sportfoto’s in een zich ontwikkelende markt.¹⁴

30

Dit artikel introduceert deze benadering voor de Nederlandse sportgeschiedenis. We analyseren daartoe een voetbalactiefoto uit het laatste decennium van de negentiende eeuw, op beide manieren: wat betreft zijn inhoud en wat betreft zijn techniek. De foto is geschoten op het sportterrein van het onderwijsinstituut Noorthey bij Voorschoten. We gebruiken dat gegeven om te laten zien dat sporten, waaronder voetbal, niet alleen bewust onderdeel uitmaakte van het onderwijsconcept van dat instituut, zoals de geschreven bronnen al laten zien, maar ook hoe dat gebeurde, met samen sportende leerlingen en leraren. Dat we hier te maken hebben met voetbalactie, beschouwen we tegen de achtergrond van negentiende-eeuwse modernisering met haar technologische vooruitgang, zowel bij het uitvoeren van sporten als bij het vastleggen daarvan door fotografen. Er werd steeds sneller gerend, geschaatst en gefietst,¹⁵ en fotografen moesten bij het voetbal de technologische uitdaging aangaan van het vastleggen van complexe, typisch driedimensionele en vooral ook onvoorspelbare beweging, van bal en spelers.

We zetten eerst onze onderzoeksmethode uiteen. Om de Nederlandse voetbalactiefoto’s goed te kunnen plaatsen, verkennen we de technologische ontwikkelingen binnen de Nederlandse sportfotografie vóór 1895. Wij presenteren de door ons verzamelde Nederlandse voetbalactiefoto’s uit het tijdvak 1890-1898 en uit deze collectie analyseren we de genoemde foto van instituut Noorthey vanuit de zojuist beschreven achtergrond en doelstelling. In de conclusie gaan we met name in op hoe ons voorbeeld het belang illustreert van visuele bronnen voor de sport- en cultuurgeschiedenis.

14 Phillips, e.a., ‘Broadening Horizons,’ 272, 278 en 287-288; Huggings, ‘The Sporting Gaze,’ 314-318.

15 Brian Ward, ‘Speed,’ *A Journal of Media and Culture* 3 (2000) 3, op <http://journal.media-culture.org.au/0006/speed.php> (geraadpleegd op 18 augustus 2016); Hartmut Rosa en William E. Scheuerman (red.), *High Speed Society. Social Acceleration, Power, and Modernity* (University Park, PA: Penn State University Press, 2008); Robert Hassan, *Empires of Speed, Time and the Acceleration of Politics and Society* (Leiden/Boston: Brill, 2009); Jurryt van de Vooren, ‘De eeuw der snelheden,’ *De Sportwereld* 76 (2016): 28-29.

ONDERZOEKSMETHODE

Bij gebrek aan geautomatiseerde procedures voor het herkennen van voetbalactiefoto's en hun inhoud is handmatig gezocht binnen een selectie van papieren en digitale bronnen. Er is gebruik gemaakt van gedigitaliseerde media op www.delpher.nl en van een digitale deelbibliotheek van Jan Luitzen, bestaande uit meer dan achttienduizend sportnaslagwerken en sporttijdschriften.¹⁶ Dit grote corpus bleek van bijzonder belang bij het controleren van de bijschriftgegevens in de primaire bronnen van de foto's, die vaak niet alleen onvolledig en onprecies bleken, maar ook incorrect. Bij het hanteren van deze bronnen maakten we gebruik van Google Search en met behulp van optical character recognition (OCR) doorzoekbaar gemaakte boeken, tijdschriften en kranten. Via zoekmachine dt-Search is in deelverzamelingen naar vindplaatsen, citaten en gebruikscontexten van sportwoorden gezocht. Een kanttekening hierbij is dat door de beperkingen van OCR binnen Delpher waarschijnlijk voorbeelden gemist zijn. Voor dit verkennende artikel waren de uitkomsten echter zodanig dat ze als voldoende representatief kunnen worden bestempeld.

Bij het analyseren en interpreteren van negentiende-eeuwse voetbalactiefoto's volgen we een methode geïnspireerd door het nog steeds invloedrijke werk van de Duits-Amerikaanse kunsthistoricus Panofsky (1939/1972 en elders). Bij het beschrijven en interpreteren van kunstwerken onderscheidde Panofsky drie lagen. De eerste is de pre-iconografische beschrijving, waarbij natuurlijke objecten zoals mensen, dieren, planten, huizen, gebruiksvoorwerpen, etc. worden beschreven en waarbij in hun onderlinge betrekkingen een situatie of gebeurtenis wordt herkend. De tweede is de iconografische beschrijving, waarbij het secundaire of conventionele onderwerp wordt vastgesteld. De derde laag is de iconografische interpretatie, waarbij de intrinsieke, diepere betekenis of inhoud wordt geïdentificeerd.¹⁷

Deze methode met zijn drie stappen volgend, formuleren we allereerst een vraagstelling vanuit een specifieke invalshoek om uitputtende beschrijvingen, identificaties en interpretaties in te perken. Vervolgens beschrijven we de natuur-

16 Luitzen heeft deze digitale thuisbibliotheek tussen 2008 en 2016 zelf samengesteld door zijn sportboekencollectie te scannen en digitaal doorzoekbaar te maken; deze wordt uitsluitend aangewend voor eigen academisch onderzoek.

17 Erwin Panofsky, *Studies in Iconology. Humanistic Themes In the Art of the Renaissance* (Boulder, CO: Westview Press, 1972), 3-17; Erwin Panofsky, *Iconologische studies. Thema's uit de Oudheid in de kunst van de Renaissance*. 2e druk (Nijmegen: SUN, 1994), 7-20. In *Eyewitnessing*, 36, wees Burke erop dat 'these pictorial levels of Panofsky's correspond to the three literacy levels distinguished by the classical scholar Friedrich Ast (1778-1841), a pioneer in the art of interpreting texts ("hermeneutics"): the literal or grammatical level, the historical level (concerned with meaning) and the cultural level, concerned with grasping the "spirit" (Geist) of antiquity or other periods.' Panofsky paste dus een traditionele Duitse methode voor het interpreteren van teksten toe op afbeeldingen, om die zo te kunnen 'lezen'.

lijke objecten zoals mensen, gebruiksvoorwerpen, etc., waarbij we in hun onderlinge betrekkingen een situatie of gebeurtenis proberen te herkennen, zonder verdere verbanden te leggen of te interpreteren. Dan stellen we vast en identificeren we de conventionele betekenis en controleren we die met behulp van andere bronnen. Tot slot duiden we de maatschappelijke en culturele context met behulp van andere bronnen.

SPORTFOTOGRAFIE VOOR 1895

32 De vroegst bekende Nederlandse sportfoto's dateren van 1862. Foto's, want ze vormen een serie van drie. Een ervan werd gepubliceerd in *Het boek der sporten*, in 1900 verschenen onder redactie van *Algemeen Handelsblad*-journalist Jan Feith, waarin, geïllustreerd met foto's, fotootjes en tekeningen, de stand van zaken rond de eeuwwisseling werd weergegeven voor maar liefst 21 verschillende sporten.¹⁸ De drie foto's tonen liggende roeiboten en werden gemaakt naar aanleiding van de opening van het nieuwe clubgebouw van de Amsterdamse Roei- en Zeilvereniging De Hoop aan de Amstel op 1 mei 1862. Ze zijn een indicatie voor de betekenis die Engelse elitesporten in dat tijdsgewricht hadden.

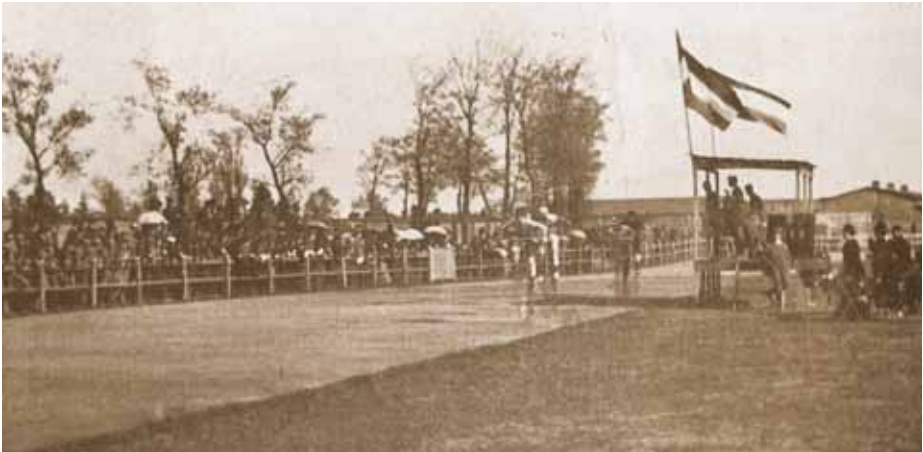
Vóór 1900 zijn sportactiefoto's schaars en dat geldt in het bijzonder voor voetbalactiefoto's. Geïllustreerde (sport)tijdschriften publiceerden pas na de eeuwwisseling de eerste voetbalactiefoto's. Het *Rotterdamsch Nieuwsblad* is op 16 mei 1905 het enige dagblad dat illustraties levert bij de eerste voetbalinterland op Nederlandse bodem (Nederland-België in Rotterdam op 14 mei 1905), maar doet dat nog met – overigens zeer fraaie – actie-tekeningen. Pas in het gespecialiseerde sporttijdschrift *De Revue der Sporten*, waarvan het eerste nummer op 1 juni 1907 verschijnt, wordt het usance om voetbalactiefoto's bij een wedstrijdverslag te publiceren.¹⁹

Dat wil niet zeggen dat het genre van de *sport*-actiefoto niet al eerder in de negentiende eeuw voorkomt. De vroegst bekende toont de finish van een wielervedstrijd op 26 april 1886 op de baan van Nijmegen en is bekend geraakt door publicatie ervan in Hogenkamps *Een halve eeuw wielersport* uit 1916 (afb. 1). Te zien is hoe de voluit sprintende Emile 'Pim' Kiderlen, de grote Nederlandse wielercrack van die tijd, op zijn 'hoge bi' de winst grijpt in de race over een mijl, met drie verslagen ridders die hem volgen.²⁰

18 Jan Feith, *Het boek der sporten* (Amsterdam: Van Holkema en Warendorf, [1900]), 35. De serie foto's werd in 2014 gepresenteerd door Jurryt van de Vooren, onder de titel 'Oudste Nederlandse sportfoto's zijn 150 jaar oud' op www.sportgeschiedenis.nl (geraadpleegd op 14 mei 2016).

19 J. Hylkema, 'Het seizoen 1906-1907,' *De Revue der Sporten* 1 (1 juni 1907) 1: 6.

20 George Hogenkamp, *Een halve eeuw wielersport. 1867-1917* (Amsterdam, 1916 [i.e. 1917]), 70.

Afb. 1 'Emile Kiderlen slaat de Stuers, de Beukelaer en Meijer Timmerman Thijssen. Een kijkje op de baan te Nijmegen'. In: George Hogenkamp, *Een halve eeuw wielersport*, 70.

In het *Nieuws van den Dag* was twee dagen na de race te lezen: 'De fotograaf Bruining, uit Arnhem, was op het middenterrein druk bezig met het nemen van afbeeldingen van de wielrijders.'²¹ De foto toont actie, maar dan wel op een technologisch significante manier: vier rijders, vrijwel *en face*, die de finish in een rijtje passeren. Eind 1889 schreef de Amsterdamse fotograaf C.H. Groote in een artikel over sportfotografie in *Het Sportblad* aanbevelingen over hoe dergelijke 'instantané-opnemingen' of 'momentfoto's' van bijvoorbeeld roeiers, schaatsenrijders, hardlopers en dravende paarden te maken waren. Het was raadzaam om het toestel zo op te stellen dat de racer de fotograaf in schuine richting tegemoet kwam en hem daarna zijdelings passeerde. De invloed van de snelle beweging van de racer zou dan aanmerkelijk minder zijn dan als de racer dwars voorbij het toestel langs zou gaan.²² Zo zijn inderdaad de wielrenners afgebeeld, als gevolg dus van een weloverwogen, technisch gemotiveerde keuze.

Meer informatie over de technische kant van vroege sportfotografie komt met name uit het schaatsen. Van 8 tot en met 10 januari 1889 werd het eerste wereldkampioenschap allround gehouden in Amsterdam. Op een foto met het gloednieuwe Rijksmuseum op de achtergrond is de Haarlemse schaatser Klaas Pan-

²¹ 'Wielerswedstrijden te Nijmegen,' *Het Nieuws van den Dag*, 28 april 1886, 9. Tenzij anders aangegeven zijn verwijzingen naar krantenafleveringen in dit artikel afkomstig van www.delpher.nl.

²² C.H. Groote, 'Moment-photographie. Toegepast op sport,' *Het Sportblad* 1 (1889) 52: 27.

der te zien. Bij deze wedstrijd was de zojuist genoemde Groote aanwezig, met als partner A.D. Loman Jr. De actiefoto van Pander werd opnieuw genomen zoals beschreven door Groote: *en face*.²³ Groote en Loman waren er bovendien met een speciaal doel. Ze hadden midden op het ijssterrein een ‘photographietoestel’ zo positioneerd dat in de tijd van 1/10 seconde negen afdrucken van elke schaatser kon worden gemaakt. Doordat de schaatser tijdens het rijden draden verbraken die met het fototoestel waren verbonden, ontstonden de opnamen automatisch.²⁴

34

Het resultaat van deze methode was te zien in het *Gedenkschrift* van de IJclub, waarin vier van deze snel op elkaar volgende actiefoto's zijn opgenomen, met als onderschrift: ‘Merkwaardige proeve van “moment-fotografie” van C.H. Groote en A.D. Loman Jr. (1889).’²⁵ Met deze techniek, het vastleggen van snelle beweging in stadia, borduurden Groote en Loman voort op het befaamde pionierswerk van de Engelsman Muybridge, die in 1878 voor het eerst een galopperend paard vastlegde via een opstelling van meerdere met draad aan elkaar gekoppelde camera's.²⁶

Chr. J. Schuver schreef er in 1892 in het tijdschrift *Eigen Haard* een serie van maar liefst vier samenhangende artikelen over. Hij definieerde ‘momentphotographie’ als ‘het photographeeren van bewegende voorwerpen, in zoo korten tijd, dat de beweging van het voorwerp in de photographische afbeelding niet zichtbaar is.’²⁷ Schuver rekende mathematisch voor dat beweging sneller dan die van een lopende man, wilde hij scherp vastgelegd worden, een sluitertijd vereiste van minstens 1/500 seconde. Daarvoor was professionele apparatuur nodig en ‘[h]et eenige goede instrument van dien aard, dat op dit oogenblik in den handel voorkomt, is (...) een van den heer Loman te Amsterdam’.²⁸

Het is niet toevallig dat de eerste Nederlandse sportactiefoto's *baan*-sporten betreft, waarin de actieruimte bij voorbaat vastligt. Een veel grotere uitdaging deed zich voor bij voetbalactiefoto's, waarin de onvoorspelbare, driedimensionele bewegingen van mannen die op een voetbalveld een heen en weer schietende bal volgen, op de gevoelige plaat moest worden vastgelegd.

23 Een uitsnede uit de foto komt voor in: Jan de Balbian Verster, *De Amsterdamsche IJclub 1864-1914. Gedenkschrift bij het 50-jarig bestaan* ([S.p: s.n.], [1915]), 54, met als bij-schrift ‘Klaas Pander in volle vaart’. De gehele foto werd afgedrukt in: Marnix Koolhaas, *Schaatsenrijden, een cultuurgeschiedenis* (Amsterdam: Veen, 2010), 126, met als bronvermelding ‘Schaatsmuseum Hindeloopen’.

24 *Algemeen Handelsblad* (10 januari 1889): 1.

25 De Balbian Verster, *De Amsterdamsche IJclub 1864-1914*, 54.

26 Resultaat is bijvoorbeeld te zien op: ‘Eadweard Muybridge’ op https://en.wikipedia.org/wiki/Eadweard_Muybridge (geraadpleegd op 3 juni 2016).

27 *Eigen Haard* (1892) nrs. 1-4.

28 Dat het belang van foto's voor de sport werd ingezien, blijkt ook uit een serie artikelen in het tijdschrift *Nederlandsche Sport* 8 (1889) nrs. 360-364, 366, 369, 380 en 387, over de geschiedenis en techniek van de fotografie.

DE EERSTE NEDERLANDSE VOETBALACTIEFOTO'S 1890-1898

Onderzoek van buitenlandse bronnen wijst uit dat in Engeland, België en Duitsland de eerste voetbalactiefoto's in de vroege jaren negentig van de negentiende eeuw verschenen, meer specifiek in de periode 1892-1895.²⁹ Binnen deze periode valt, interessant genoeg, ook een foto met een directe Nederlandse connectie, in Engeland genomen. De bijdrage 'Voetbal' aan *Het Boek der Sporten* van 1900, geschreven door B.J. Zuijderhoff, voorzitter van de Rotterdamsche Voetbalbond en sportverslaggever, bevat een actiefoto met als onderschrift: 'Sparta in Engeland tegen Felixtowe in 1893/4'.³⁰ Vanaf 1882 speelde het Rotterdamse Sparta, als eerste Nederlandse vereniging, enkele oefenwedstrijden tegen Engelse clubs. Voorjaar 1894 werd een tournee gemaakt naar Harwich and Felixstowe met wisselende resultaten.³¹ De genoemde foto stamt van 26 maart 1894, aangezien op deze paasmaandag 'Both Teams will be Photographed'.³² Daar ontstond een wedstrijdfoto met daarop Nederlanders, voetballend op buitenlandse bodem.

De door ons, volgens de boven beschreven methodologie, verzamelde Nederlands voetbalactiefoto's van voor 1900, bevat de volgende items.

De Haarlemse Football Club H.F.C. geldt als de oudste voetbalvereniging (1879) van Nederland. De club kent een lange traditie van *Gedenkboeken*: sinds 1919 zijn het er elf. Het *Gedenkboek* van 1979 bevat voor het eerst twee vroege voetbalactiefoto's van vóór 1899, volgens de bijschriften daterend van 1898.³³

29 In Charles Alcocks naslagwerk *Football. The Association Game* (London: Bell, 1897), 30a, staat een ongedateerde afbeelding met als bijschrift: 'From a photograph by R.W. Thomas. A close dribble. "Ware sharp shot!"'. 'From' wijst erop dat de afdruk was verkregen via de techniek van houtgravure of autotypie. Richard Williams Thomas werkte als sportfotograaf in 1892-1893; zie: 'Thomas, Richard Williams' op <http://www.photolondon.org.uk/pages/details.asp?pid=7676> (geraadpleegd op 16 mei 2016). Jean Fraiponts en Dirk Willocx, *Kroniek van het Belgische voetbal. Deel I: Pioniers en Rode Duivels, 1863-1906* (Antwerpen: Uitgeverij ASSOC, 2003), 19, publiceerden een voetbalactiefoto met als bijschrift 'Wedstrijd tussen Brussels FC en Léopold FC (9-0) op ten Bosch in 1893'. Deze twee clubs werden opgericht in respectievelijk 1889 en 1893. In Claudia Beutmann en Hans Peter Hock, *Dresden Fußball-Archäologisch. Ein Tribut an die English Football Clubs in Deutschland. Das wmc Magazin spezial* (Dresden: Hänge-Produktion, 2013), 32 en 81, zijn twee actiefoto's opgenomen uit de wedstrijd Neue Dresdner Fussball Club (NDFC) – B.F.C. Frankfurt, gespeeld op 14 augustus 1895.

30 B.J. Zuijderhoff, 'Voetbal,' in *Het boek der sporten*, red. Jan Feith (Amsterdam: Van Holkema en Warendorf, [1900]), 87.

31 Zie ook: N.J. Kampers, 'De Engelsche toer van "Sparta",' *De Athleet* 2, Bijvoegsel (31 maart 1894) 21: 1.

32 'Wedstrijd tegen de Harwich en Parkeston Football Club,' *Nederlandsche Sport* 13 (31 maart 1894) 610: 12. Het artikel bevat ook wedstrijdverslagen.

33 De hele reeks H.F.C.-gedenkboeken staat online op <http://nha.courant.nu/periodicals/HFC> (geraadpleegd op 31 mei 2016); de aflevering van 1979: Huub Surendonk (red.), *Honderd jaar eigenzinnig amateur. 1879-1979* (Haarlem: Enschedé, 1979), 14-15 en 18-19.

De Arnhemsche voetbalvereniging Vitesse werd opgericht in 1892 als cricketclub, maar was vanaf 1894 ook actief in het voetbal. In de collectie van het Gelders Archief in Arnhem bevinden zich zeven foto's uit de vroege geschiedenis van de club.³⁴ Zes ervan zijn opstellingsfoto's (daaraan is geen gebrek voor deze vroege periode), de zevende is een actiefoto, omschreven als 'Een oefenpartijtje op het wielersbaanterrein op Klarenbeek in 1897'.³⁵

36

Noorthey was een protestants-christelijke kostschool voor elitejongens, die in 1820 in Veur bij Voorschoten op een chic landgoed was opgericht door de onderwijzer-pedagoog Petrus de Raadt. Hij hanteerde een voor die tijd vooruitstrevend onderwijsconcept met veel fysieke buitenactiviteiten, waaronder al vroeg, via Engelse leraren, vanuit Engeland geïmporteerde balsporten. Het grote archief van dit instituut in het Nationaal Archief in Den Haag bevat een teamfoto gedateerd 8 april 1894, met daarop 28 docenten en leerlingen, en twee voetbalactiefoto's, die gezien de uitgebeelde actie kort na elkaar zijn genomen. Volgens onze reconstructie beneden in dit artikel kunnen die twee voetbalactiefoto's vermoedelijk gedateerd worden tussen juli 1895-juli 1897.³⁶

De Haagsche Voetbalvereniging werd opgericht in 1883 als Olympia en stond vanaf 1899 bekend als H.V.V. Het *Gedenkboek* 1883-1933 bevat drie vroege voetbalactiefoto's. De oudste is gedateerd op 12 november 1893, en betreft de wedstrijd Victoria Rotterdam-H.V.V., gespeeld op het Schuttersterrein in Crooswijk in Rotterdam, uitslag 2-2. De andere twee zijn vooralsnog te vaag omschreven om goed gedateerd te kunnen worden.

In het familiearchief van de industriële familie Van Heek in Enschede bevindt zich een voetbalactiefoto die gedateerd is '1890'. Het gaat om een wedstrijd of onderlinge oefenmatch van de Enschedesche Footballclub Prinses Wilhelmina, in 1888 ontstaan na een fusie van de Enschedesche Footballclub en Prinses Wilhelmina.³⁷

34 Gelders Archief online. http://www.geldersarchief.nl/zoeken/?mivast=37&miadt=37&mizig=84&miview=gali&milang=nl&micols=3&mires=o&mizk_alle=Vitesse&mibj=1890&miej=1898. (geraadpleegd op 20 april 2016).

35 In alle zeven gevallen is de fotograaf 'onbekend'. Gelders Archief online (ibidem).

36 Nationaal Archief 's-Gravenhage, Archief Noorthey-Genootschap ca. 1820-1984 [3.22.14], inv.nr. 618; Luitzen, e.a., 'The Introduction and Meaning of the Word *Sport*', 1424, gebruikten de hier weergegeven voetbalactiefoto op de traditionele manier als illustratie, met als bijschrift: 'Presumably the first photograph of football in Dutch history taken on the meadow behind Noorthey, where pupils and teachers unwound together playing cricket, gandi, football, etc.' Zoals de hier weergegeven lijst laat zien, is 'Presumably the first' terecht voorzichtig gesteld, aangezien er door ander onderzoek minstens twee vroeger gedateerd kunnen worden.

37 Met dank aan Olaf Visscher, archivaris van de Stichting Edwina van Heek.

Afb. 2 'Voetbalactiefoto uit het Noorthey-archief'. Eerder gepubliceerd in: Jan Luitzen, Thijs Kemmeren en Pascal Delheye, 'The Introduction and Meaning of the Word Sport in the Netherlands, 1600-1900'. *The International Journal of the History of Sport* 32 (2015), 11-12: 1424.

In totaal gaat het om zeven, misschien zelfs negen, voetbalactiefoto's, die in verschillende mate van nauwkeurigheid vóór 1899 geplaatst kunnen worden. Als casus voor dit artikel lichten we een van de twee foto's van Noorthey uit deze collectie (afb. 2). Met behulp van de andere foto's zouden we vooral kunnen ingaan op de 'visuele' aspecten van het vroege voetbal (het veld, materiaal, het publiek), maar deze foto is bij uitstek een 'visual representation' die 'sportgeschiedenis als cultuurgeschiedenis' toont, met name op het gebied van 'onderwijscultuur'. Aangevoerd wordt dat de vanuit geschreven bronnen overgeleverde onderwijscultuur van Noorthey niet alleen door deze foto visueel ondersteund wordt, maar ook met nieuwe informatie daarover kan worden uitgebreid.

NOORTHEY: EEN VOETBALACTIEFOTO

Het instituut Noorthey in Veur huisvestte nogal wat aristocratische jongheren en richtte zich op de Engelse cultuur, met bij voorkeur native speakers als onderwijzers. Ter voorbereiding op de maatschappelijke carrière waren er niet alleen theo-

retische lessen, maar organiseerden de jongemannen zelf ook fysieke buitenactiviteiten, waaronder vanuit Engeland geïmporteerde sporten, die hen lichamelijk en karakterologisch moesten vormen. Na sluiting in 1882 als gevolg van een zelfmoord van een van de leerlingen,³⁸ maakte het instituut in 1888 een doorstart op het buiten Groot-Stadwijk, ook bij Voorschoten, dat in 1862 bij het overlijden van Petrus de Raadt aan de stichting Noorthey was overgedragen uit diens natenschap. In 1907 werd het bij gebrek aan leerlingen definitief opgeheven. Het Nationaal Archief in Den Haag bevat een groot archief aangeleverd door het Genootschap Noorthey, dat voor dit onderzoek geraadpleegd is. Twee soorten ‘circumstantial evidence’ leiden samen tot de suggestie dat de twee daarin ontdekte Noorthey-voetbalactiefoto’s vóór juli 1900 moeten zijn geschoten.

Ten eerste bevinden de foto’s zich in het Noorthey-archief in een mapje met tien op karton geplakte foto’s. Op twee foto’s van tekeningen van het Noortheygebouw is een bedrijfssticker geplakt: ‘Willem Bongenaar, fotograaf. 16. Apotheekersdijk, Leiden, Hogewoerd, Woerden’. Willem Nicolaas Bongenaar (1870-1936) is volgens de database van het RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis van 1893 tot 1899 op dat adres gevestigd geweest. Deze twee foto’s kunnen dus tussen deze jaartallen gedateerd worden. Mogelijk geldt hetzelfde voor fotograaf en datering van de andere foto’s in de map, inclusief de voetbalfoto’s.³⁹ Daarbij moet worden aangetekend dat er van Bongenaar verder geen enkele sportfoto bekend is: in de fotodatabase Special Collections van de Universiteit Leiden zijn alleen door hem gemaakte portretfoto’s overgeleverd.⁴⁰ De foto’s lijken niet te zijn gebruikt bij een wedstrijdverslag in een krant of tijdschrift of in Noorthey-materiaal zoals nieuwsbrieven of brochures.

Ten tweede was Willem Baron Schimmelpenninck van der Oye (1889-1957) leerling op Noorthey vanaf het lesseizoen 1901-1902 tot de sluiting in 1907. Vanaf 1912 was hij de heer van Kasteel Duivenvoorde in Voorschoten, op een steenworp afstand van Noorthey. In het archief van Stichting Duivenvoorde bevindt zich een fotoalbum uit zijn Noorthey-tijd. Daarin zit een serie van vier opstellingsfoto’s, maar geen voetbalactiefoto’s, uit de periode 1900-1905 van het Noorthey-voetbalfeest, waar de dan 15-jarige Willem in ieder geval in het seizoen 1904-1905 deel

38 Willem Bijleveld (red.), *Gedenboek Noorthey, uitgegeven bij den hondersten gedenkdag van den stichting* (Haarlem, Johannes Enschedé en Zonen, 1920).

39 Archief Noorthey-Genootschap, inv.nr. 618. De database van het RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis: ‘Willem Bongenaar. Man/Nederlands fotograaf’ op <https://rkd.nl/nl/explore/artists/Bongenaar%2C%20Willem> (geraadpleegd op 21 maart 2017). De datering van de Noorthey-voetbalactiefoto’s op 1893-1899 is dus veel minder zeker dan op Luitzens aangeven gesuggereerd is, zoals te lezen in: ‘Vondsten uit het archief’ op <http://www.ru.nl/geschiedenis/onderzoek/culturele/collectief-project-sport-cultuur/nieuwsbrief3/vondsten/> (geraadpleegd op 29 april 2016).

40 ‘Bongenaar’ op: [http://catalogue.leidenuniv.nl/Special Collections/](http://catalogue.leidenuniv.nl/Special%20Collections/) (geraadpleegd op 4 mei 2016).

van uitmaakte. Omdat Willem blijkbaar voetbalfoto's bewaarde zelfs van (vlak) voor zijn eigen Noorthey-tijd, is het vermoeden gewettigd dat de twee afwezige actiefoto's nog van eerder dateren, van vóór juli 1900.

Welke onderdelen van de Noorthey-foto kunnen ons meer informatie geven over de sportieve en culturele context van afgebeelde activiteiten? Daarbij laten we ons leiden door wat Noorthey ten tijde van de foto bovenal was: een onderwijsinstelling voor elite-jongens, met sport hoog in het vaandel. We demonstreren hier een methode, niet een uitputtende identificatie en interpretatie. Al doende laten we ook zien dat visuele gegevens meehelpen bij de datering van de foto's en een bijdrage leveren aan de geschiedenis van de sportfotografie.

NOORTHEY: DE ONDERWIJSMETHODE

Het belang van sport voor het jongensinstituut Noorthey bracht oprichter Petrus Raadt als volgt onder woorden: 'Uwe uitspanningen beschouw ik als een zoo gewichtig deel uwer opvoeding, dat ik die niet minder behartig dan uw onderwijs, en geene gelegenheid laat voorbij gaan om u dezelve te verschaffen.' Volgens De Raadt was het expliciet niet de bedoeling om 'lusteloos' te staan kijken of 'dwaas en doelloos heen en weder stappen', maar een buitenactiviteit te beoefenen die 'eene of andere uwer ligchaamskrachten of zielsvermogens in werking brengt'.⁴¹ In 1849 voegde hij er nog aan toe dat het van belang was dat de leerlingen door te sporten hun lichaamskrachten versterkten en hun behendigheid en snelheid vergrootten.⁴²

De eerst op Noorthey geïntroduceerde Engelse sport was cricket in 1845 en dit was tot begin 1878 de dominante 'uitspanning'.⁴³ Toen verscheen in het handgeschreven Noorthey'sch Nieuwsblad van 9 december 1877 een uitgebreid stuk van een net aangestelde docent Engels, de 20-jarige John Joseph Helsdon Rix, waarin deze onder meer het verschil uitlegde tussen rugby en voetbal, met regels en randvoorwaarden: 'Football a more favourite game is at this season of year played very intensively in England. There are two kinds of Football – Association & Rugby, in the 1st the hands are not permitted to touch the ball, in the other anything is allowed to get the ball through the goal post.'⁴⁴ In de week erna werd door direc-

41 Petrus de Raadt, *Aan mijne beminde leerlingen, bij den aanvang onzer werkzaamheden na de vacantie van 1832* ([S.l.: s.p.], 1832), 42.

42 Petrus de Raadt, *Noorthelij, huis van opvoeding en onderwijs* (Amsterdam: P.N. van Kampen, 1849), 286. Zie voor de opvoedkundige visie van De Raadt ook: Thimo de Nijs, 'Eton in Holland. Kostscholen in de eerste helft van de 19de eeuw,' *Holland. Historisch Tijdschrift* 37 (2005) 3: 205-216.

43 Zie: Jan Luitzen en Pascal Delheye, 'Wicket Game. The (Re-) Introduction of Cricket in the Netherlands, 1724-1883,' *The International Journal of the History of Sport* 32 (2015) 2: 185-199.

44 *Noorthey'sch Nieuwsblad* 31, Bijblad (9 december 1877): 4.

teur Johannes Kramers, sinds 1851 de opvolger van De Raadt, een voetbal besteld, en begin januari 1878 werd er op Noorthey voor het eerst gevoetbald volgens de door Helsdon Rix gedicteerde Engelse regels.⁴⁵

Binnen het theoretische curriculum was de docent de evidente en gezaghebbende leermeester. Maar volgens De Raadt mocht het tot de 'karaktertrekken' van het instituut gerekend worden dat de sfeer buiten de lessen gemakkelijk en los was, met een informele omgang tussen onderwijzers en leerlingen. Dat leidde tot een 'genoegelijke zamenleving' die onder meer bevorderlijk was voor het met elkaar spreken van vreemde talen. Maar: hoe vrij de leerlingen zich tijdens de spellen in de vrije lucht ook voelden, toezicht door docenten ontbrak nooit.⁴⁶

40

Bij de heropening van Noorthey in 1888 nam A.H. Raabe de leiding op zich. Op de nieuwe plek waren uitstekende sportfaciliteiten aanwezig, aldus een tijdgenoot: 'Noorthey beschikte over een – door de leerlingen aangelegde – vélocipèdebaan, een tennisveld, een zwemplaats en een aan de overzijde van de straatweg gelegen goed voetbalveld.'⁴⁷ Deze locatie, ook bekend als Klein-Stadwijk, werd in een wedstrijdverslag in het sportblad *De Athleet* (24 maart 1897) omschreven als 'het veld, dat tegenover het huis lag, een breed, goed droog veld'. Dit moet het veld zijn dat op de Noorthey-foto te zien is.

Nieuw op de school was dat er nu ook in georganiseerde vorm werd gesport. Op 4 oktober 1889 werd de multidisciplinaire Sportclub Noorthey opgericht,⁴⁸ met een voetbaltak, die speelde in het zwart en geel van de gemeente Voorschoten. Men meldde zich aan bij de Nederlandsche Voetbal Bond, maar speelde geen competitie: 'Om het ernstig beoefenen van de sport aan te moedigen, schreef de sportclub Noorthey voortdurend wedstrijden uit, welke echter een onderling karakter behielden.'⁴⁹

Vanaf 1891 leidde het Noorthey-voetbal een sluimerend bestaan en kwam pas weer tot leven met de oprichting op 1 oktober 1894 van de nieuwe Voorschotensche Sport Club Noorthey.⁵⁰ Vanaf eind september 1895 werd er vrij fanatiek ge-

45 *Noortheysch Nieuwsblad* 32 (16 december 1877): 3; *Noortheysch Nieuwsblad* 1 (13 januari 1878): 2.

46 De Raadt, *Noortheij, huis van opvoeding*, 68-69 en 284.

47 Jacobus Leonardus van der Gouw, *Voorschoten. Historische studiën* (Den Haag: Kruseman, [1971]), 244-245.

48 Om 'zich te bekwamen in het Cricket-, Football- en Lawn-Tennis spel, en tevens het billarten te beoefenen'. *Reglement der "Sportclub Noortheij," Opgericht 14 oktober 1889* ([S.l.: s.p.], [1889]) 3. In het reglement wordt op pagina 17 nog expliciet melding gemaakt van het feit dat het 'Footballspel wordt gespeeld volgens de regels van het "Association Game" van den Heer C. Nolet te 's Hage. Deze regels zijn bij het Bestuur à f o.20 verkrijgbaar.'

49 Bijleveld e.a., *Gedenboek Noorthey*, z.p.

50 *Voetbal-Almanak 1898-99* (Amsterdam: Nederlandsche Voetbalbond, 1898): 79 en 124-125.

voetbald, met per seizoen diverse ‘friendly games’ tegen andere clubs.⁵¹ J.W. Lely, in 1893 de opvolger van Raabe als hoofd, noteerde daarover op 5 februari 1899: ‘Reeds bijna 6 jaren werd op Noorthey het voetbalspel geregeld beoefend, en wel voornamelijk des Woensdags, Zaterdag en Zondags, van 2 tot 4½ uur.’⁵² Over de invloed van het voetbalspel op de schoolsfeer was dr. Lely zeer te spreken. De jongens werden door het fysieke contact bij het sporten flink en gehard, en leerden goed met elkaar omgaan. Bovendien werd het studiegedrag van de leerlingen positief beïnvloed: was er ‘s middags gespeeld, dan werd er ‘s avonds rustig en geconcentreerd geleerd en huiswerk gedaan.⁵³

Directeur Lely zette de door De Raadt gehanteerde ongedwongen omgangsvormen tussen leerlingen en leraren in combinatie met docenten-‘toezigt’ voort. Hoe hij dit in de praktijk vertaalde, blijkt uit de randvoorwaarden die hij hanteerde bij het aanstellen van docenten. Een goed voorbeeld daarvan deed zich voor toen in het voorjaar van 1895 de 29-jarige Camille Vinet vanuit Frankrijk aan dr. Lely om toelichting vroeg op de vacature voor docent Frans. Lely antwoordde per brief op 24 april 1895 dat het een van de taken van de nieuwe docent zou zijn om zich om de leerlingen te bekommeren als ze vrijaf hadden, en om aan hun spelen mee te doen. Waarbij hij meldde dat de leerlingen op woensdag- en zaterdagmiddag tussen 13.00 en 17.00 uur vrij waren; ze speelden dan voetbal en cricket en maakten fietstochten.⁵⁴ Hij impliceerde zo dat participeren in deze activiteiten tijdens de vrije middagen onderdeel van Vinets taak zou zijn. Bovendien was sportparticipatie volgens Lely ‘une bonne occasion pour la conversation française’.

41

NOORTHEY: HET VOETBAL

Gedurende de drie seizoenen van 1895 tot 1898 bestond het voetbalteam van Noorthey uit een groep roulerende leerlingen die in leeftijd varieerden van 13 tot 19 jaar, met steeds weer terugkerende namen, zoals jonkheer Van Tets, Thurkow, Mosselmans, Tim, Prins, Lely, De Beaufort en Boissevain. Bovendien blijkt uit het Noorthey-aantekeningenschrift dat gedurende 1895-1897 twee docenten conse-

⁵¹ De activiteiten van Sportclub Noorthey zijn te traceren in Archief Noorthey-Genootschap, inv.nr. 637 en 638: het *Kasboek der Tennis-, Hockey-, Velocipède en Voetbalclub, Cricketclub, en Bandyclub Noorthey* (oktober 1894-juli 1907), een Noorthey-schrift met aantekeningen over de fietstochten en de gespeelde wedstrijden van de ‘Noorthey Football Club’ tussen 21 september 1895 en 8 mei 1897, en daarnaast in de sportbladen *Nederlandsche Sport, De Athleet* en *Het Sportblad*.

⁵² ‘Voetbal op de scholen,’ *Het Sportblad* 8 (12 oktober 1900) 41: 4.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ In de 24 april 1895 gedateerde brief in Archief Noorthey-Genootschap, inv.nr. 493, staat het zo: ‘[p]rendre part dans les jeux des élèves [...] s’occuper des garçons, quand ils sont libres. [...] Le mercredi et le samedi les élèves sont libres d’une heure jusqu’ à cinq heures. Alors on joue aux football, le cricket ou fait des courses à velocipèdes.’

quent opgesteld stonden: bovengenoemde Camille Vinet (geboren in 1866, docent Frans) en Gerrit Jan Klokman (geboren in 1864, docent wiskunde en aardrijkskunde). Ook twee docenten, die tot de kerstvakantie van 1896 in dienst waren, Francis John Robinson (geboren in 1873, docent Engels) en John Malcolm Brodie (geboren in 1867, docent Duits), en de latere dichter Pieter Cornelis Boutens (geboren in 1870, docent klassieke talen) maakten regelmatig deel uit van het elftal. Nog een handvol andere docenten speelden mee op verschillende momenten van 1896 tot 1898. Sportblad *De Athleet* had expliciet waardering voor dat meevoetballen door docenten: de 'ouderen van dagen' gaven zo het goede voorbeeld.⁵⁵

42

Van 1898 tot 1903 is er weinig berichtgeving over voetbal op Noorthey. We nemen aan, omdat er nauwelijks werd gespeeld.⁵⁶ In 1903-1904 volgde weer een opleving, die kan worden toegeschreven aan leerling (jonkheer) Constant Willem Feith (1884-1958), een telg uit een Haagse aristocratenfamilie, broer van de eerder genoemde Jan Feith. Hij was in deze periode goalgetter bij het Leidse Ajax (1902-1903), op schappelijke afstand van Noorthey gevestigd, daarna bij het Haagse H.V.V. (1903-1920) en later in het Nederlands elftal (1906-1912). Het lijkt er sterk op dat Feith wedstrijden bij Noorthey beschouwde als een welkome afwisseling op, en waarschijnlijk goede oefening voor het competitievoetbal.⁵⁷

Waarschijnlijk is er vanaf 1905 geen regulier elftal meer op de been gebracht, aangezien er van die periode geen elftalfoto's in het archief Schimmelpenninck van der Oye aanwezig zijn. Het aantal leerlingen was inmiddels sterk teruglopen.⁵⁸ Dit leidde tot geringere inkomsten, zodat de wijze waarop directeur Lely 'zijne school had ingericht' niet langer bekostigd kon worden.⁵⁹

NOORTHEY: FOTOANALYSE

In de sportbeoefening op Noorthey vloeiden de gemengde voetbalelftallen van leerlingen en docenten direct voort uit het onderwijsconcept van het instituut. Dat wetend, kunnen we nu onderzoeken wat de voetbalactiefoto's ons aan infor-

55 Dijkhoorn, 'Uit de Residentie,' *De Athleet* 4 (13 februari 1896) 7: 5.

56 De enige vermelding uit 1899 komt uit: J. Draaijer, 'L.C. en V.V. Ajax,' *Het Sportblad* 7 (19 oktober 1899) 42: 9; Noorthey speelt thuis gelijk tegen Ajax II uit Leiden.

57 Pick, 'Korte Wedstrijdverslagen,' *Het Sportblad* 11 (13 november 1903) 46: 29; 'Voorschotens,' *Het Sportblad* 12 (4 maart 1904) 9: 17; G.J.K., 'Korte Wedstrijd-verslagen,' *Het Sportblad* 12 (18 maart 1904) 11: 22.

58 De teloorgang van Noorthey was vermoedelijk mede te wijten aan de concurrentie van andere kostscholen in de directe omgeving; zie bijvoorbeeld: 'Voorschotens erfgoed: 3000 inwoners 11 kroegen en 3 kostscholen' op <http://grootvoorschoten.nl/nieuws/voorschotens-erfgoed-3000-inwoners-11-kroegen-en-3-kostscholen-1.5102899> (geraadpleegd op 23 oktober 2016). Kostschool Beresteyn had vanaf 1902 een eigen voetbalvereniging, die in de officiële competitie speelde van de Haagsche Voetbalbond.

59 Willem Bijleveld, 'In memoriam Scholae Noortheyanae, 1820-1907,' *Leidsch Jaarboekje* 5 (1908): 82-83.

matie opleveren over dit concept, over de manier van fotograferen die werd gehanteerd en over een preciezere datering van de gegeven foto. Met deze doelstelling in gedachten passen we onze driestapsmethode, geïnspireerd door Panofsky, toe om de Noorthey-voetbalactiefoto (afb. 2) te ‘lezen’.

Bij stap 1 registreren we een grasveld met daarop minstens 24 stilstaande, lopende en rennende personen. De foto lijkt op een visuele representatie van onderlinge oefening of een onderlinge wedstrijd: er zijn niet duidelijk twee partijen te onderscheiden, laat staan het officiële zwart-geel van voetbalteam Noorthey. Als onderdelen van de beoefende sport zien we aan de zijkant van het veld een paal met een dwarslat en een (stilhangende) bal. Er tenslotte staat er ook publiek langs de lijn. Bij stap 2 bevestigt uitvergroting op een beeldscherm dat we spelers in actie zien in sportkledij, die een mix vormen van jongeren (leerlingen) en (minstens) één oudere figuur. De derde veldspeler van rechts is overduidelijk baarddragend en heeft een kruin en scheiding aan de linkerkant van zijn hoofd. Als deze oudere speler een docent is, wat aannemelijk lijkt, dan illustreert deze foto in stap 3 het onderwijsconcept van Noorthey: docenten en leerlingen deden gezamenlijk aan sport.

De visuele informatie over de figuren op de voetbalactiefoto werken we nu verder uit. Naast een nauwkeurigere datering van de foto laten we ook zien, belangrijk binnen de doelstelling van dit artikel, welke aanvulling de foto geeft op wat al bekend is over het onderwijsconcept van Noorthey.

CAMILLE VINET (1866-1956)

Bestudering van (portret)foto's in het archief Noorthey levert op dat de voetballende docenten, en niet alleen zij, over het algemeen snordragend waren.⁶⁰ Een baard was duidelijk een uitzondering. Dit vergemakkelijkt de identificatie. We denken een goede kandidaat te hebben gevonden voor de baarddragende docent van de voetbalfoto: bovengenoemde Fransman Camille Vinet, werkzaam op Noorthey van 1895 tot 1897.

Vanaf het moment dat Camille Vinet was aangesteld, deed hij actief mee aan de fietstochten van de ‘Velocipède-Club Noortheij’ en speelde hij tussen 21 september 1895 en 8 mei 1897 maar liefst 52 van de 63 wedstrijden voor het voetbalteam, als ‘halfback’: middenvelder.⁶¹ Dat klopt met zijn positie op de foto, waar hij in de tweede rij vóór de keeper staat.

⁶⁰ Archief Noorthey-Genootschap, inv.nr. 487, 498 en 618.

⁶¹ Schrift met aantekeningen over de fietstochten en over de gespeelde wedstrijden van de ‘Noorthey Football Club’ tussen 21 september 1895 en 8 mei 1897. Zie ook: *Reglement der Velocipède-Club, “Noortheij”. Opgericht den 1sten October 1894, onder Eere-Voorzitterschap van den WelEdel Zeer Gel. Heer Dr. J.W. Lely* (Voorschoten: [s.n.], 1894).

Vinet werd op 1 februari 1866 geboren in Nieul-lès-Saintes in de regio Nouvelle-Aquitaine ten noorden van Bordeaux. Toen hij in 1895 solliciteerde op Noorthey, was hij werkzaam op het Collège de Châtellerault ten zuiden van Tours. In 1896 huwde hij Marie Cantot in Parijs en in 1897 emigreerde het paar naar Amerika, waar Vinet ging lesgeven aan The Academy of the New Church in Bryn Athyn, Pennsylvania.⁶² Zijn dochter Rachelle Vinet Sellner werkte een in 1954 gehouden serie interviews met haar vader in 1973 om tot een biografie. Camille was, aldus deze dochter, één van ‘the soccer football players’ en ‘remained in Holland at this school, Instituut Noorthey for two years’. Hij had graag langer gebleven, ‘but they wanted only single teachers to live in the dormitory with the boys’.⁶³

Ook dochter France schreef memoires, waaruit blijkt dat haar vader ook in The States een enthousiast sporter was: ‘Father looking very well pleased to be using his interesting skates acquired in Holland’. Bovendien was hij een enthousiast amateurfotograaf: ‘He enjoyed photography, one of his hobbies.’⁶⁴

Rachelle’s dochter, Raquel Sellner Martin (geboren in 1935), was bereid via e-mail toelichting te geven. Zij bevestigt dat Camille Vinet klein van postuur was (‘about 5 [feet] 2 [inches]’, zo’n 1 meter 58, wat goed overeenkomt met de lengte van de bebaarde speler op de foto). Op foto’s van vóór zijn Noorthey-tijd en op een foto uit 1899 (afb. 3) is hij snor- en baarddragend, en heeft hij een haarscheiding links, net als de docent-speler. ‘I agree’, schrijft Mrs. Sellner Martin dat ‘it looks like he is the small athlete near the soccer ball’. Camille Vinet overleed op 25 januari 1956 in Bryn Athyn.

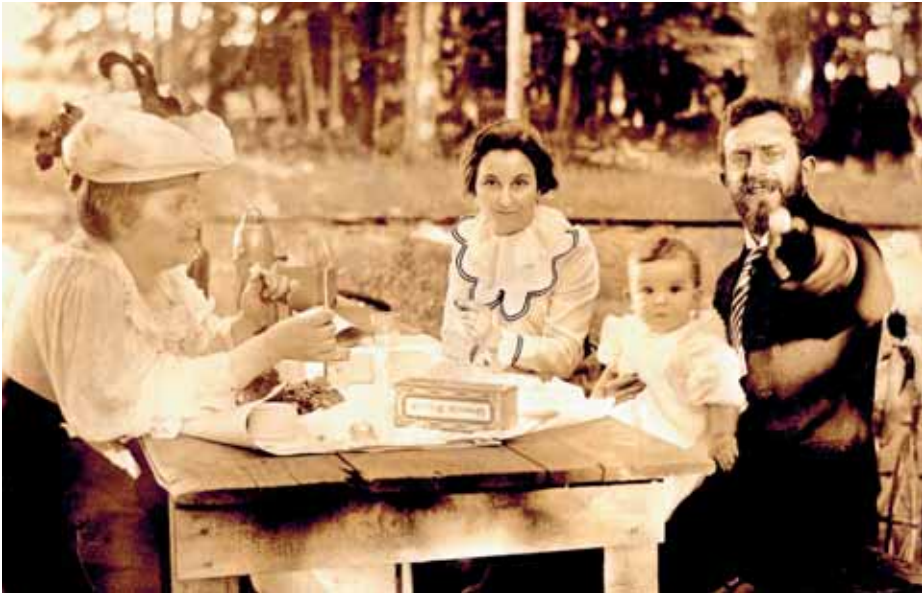
Als onze hypothese klopt, en Vinet inderdaad op de voetbalactiefoto staat, betekent het dat we de datering van allebei de Noorthey-voetbalfoto’s kunnen vaststellen tussen 21 september 1895 (de eerste wedstrijd waarin hij meedeed) en 8 mei 1897 (de laatste waarin hij meespeelde). De conclusie dat Vinet vermoedelijk op de foto staat, wil niet zeggen dat niet meer docenten afgebeeld zijn, maar ze zijn op de foto moeilijker te identificeren door het ontbreken van opvallende individuele uiterlijke kenmerken.

Op een subtiele manier geeft de Noorthey-foto informatie over het beschreven onderwijsconcept van Noorthey die niet uit tekstuele bronnen is af te leiden. Op de foto zien we hoe de leraar het meedoen aan voetballen vormgeeft. Vol passie

62 De geschiedenis van de nederzetting is te vinden op <http://glencairnmuseum.org/newsletter/2016/4/15/a-hill-of-unity-the-founding-of-bryn-athyn-borough> (geraadpleegd op 23 oktober 2016).

63 Rachelle Vinet Sellner, *Monsieur Vinet* (Huntingdon Valley, PA, 1973): 146-147. Ongepubliceerd manuscript. Volgens Gregory Jackson van Bryn Athyn Historic District Archives, in een e-mail van 21 september 2016, bevindt een exemplaar van het manuscript zich ‘in the Swedenborg Library vault (not for circulation) and an unbound copy in the archives vault’.

64 France Vinet White, ‘Early Childhood Memories in Bryn Athyn and Life on the Farm’ (Bryn Athyn, PA 1987), op <http://www.newchurchhistory.org/articles/fvw1987/fvw1987.php> (geraadpleegd op 24 oktober 2016).

Afb. 3 'Camille Vinet in 1899 (met wijnfles in de hand), samen met zijn vrouw Marie Cantot en zoon Pierre, een van zijn zeven kinderen, en uiterst links Marie Louise "Lu Lu" Xandry Odhner'. Op: <https://glencairnmuseum.org/newsletter/2016/4/15/a-hill-of-unity-the-founding-of-bryn-athyn-borough>. Volgens de bron, Academy of the New Church Archives, waren zij 'residents from the newly formed New Church community in Huntingdon Valley picnicking in Alnwick Grove park'.

mengt hij zich in het gevecht om de bal. Maar belangrijker is dit. De foto maakt duidelijk dat een leraar bij het voetbalspel niet te onderscheiden was, omdat hij niet speelde in kostuum of andere afwijkende kledij, maar precies hetzelfde tenue droeg als de andere spelers op de foto: lichte shirts/truien met lange mouwen, korte broeken, of lange broeken met opgerolde pijpen tot net onder de knie. In het veld zag iedereen er dus 'gelijk' uit.

Die gelijkheid ging verder dan de fysieke *look*. Status gebaseerd op cognitieve capaciteiten buiten het veld, verdampte bij het spel. Een positie van sportief aanzien kon vooral voetballend opgebouwd worden. Stokvis maakte in zijn publicatie 'Anti-sportsentiment en hiërarchie' inzichtelijk dat de toenemende populariteit van sport tot nieuwe vormen van onderlinge concurrentie bij de jeugd leidde, 'in het bijzonder onder de middelbare scholieren, de voornaamste categorie waaruit sportbeoefenaren gerekruteerd werden'. En: 'De zichtbaarheid van verschil in sportief prestatievermogen, samen met de populariteit van sport, maakte het voor scholieren vrijwel onontkoombaar om veel belang te hechten aan hun plaats in

de sportieve hiërarchie.⁶⁵ Datzelfde gold natuurlijk niet minder voor de docenten, waarbij het meevoetballen voor een jonge Fransman als Vinet wellicht ook nog een versnelde acceptatie door de leerlingen opleverde: sociale integratie met behulp van sport. Op dit punt geeft de foto informatie die geen enkele geschreven bron bij ons beste weten verschaft.

FOTOGRAFISCHE TECHNIEK, DE VASTGELEGDE BAL EN DE BRONNEN

46

Voetbal is behalve een actiesport ook een balsport en de fotografische vastlegging ervan noemden we boven een 'uitdaging'. Ons onderzoek levert op dit gebied een uitermate interessante bijvangst. Op de foto is de kern van de sport exact vastgelegd: spelers zijn verwickeld in een verwoed gevecht om de bal, met rennende en soms voluit sprintende benen. Schuiver rekende in 1892 al voor dat voor het scherp vastleggen van snelle beweging een zeer kleine sluitertijd vereist was en professionele fotoapparatuur. De grote uitdaging om de bal, het snelst voortbewegende object op het veld, zo te fotograferen dat 'de beweging van het voorwerp in de photographische afbeelding niet zichtbaar is', wordt op de Noorthey-foto succesvol gerealiseerd met scherpe figuren én de fraai stilhangende bal. Een op eenzelfde wijze vastgelegde bal is te zien op de H.V.V.-foto uit 1893, en op de Vitesse-foto van 1897. Deze foto's hebben daardoor een unieke positie in de Nederlandse voetbalgeschiedenis die met geen enkele geschreven tekst kan worden overgebracht: de kern van de sport wordt gevisualiseerd.

De datering van de negen voetbalactiefoto's in onze collectie van voor 1900 is compatibel met de bevindingen voor de ons omringende landen, wat eenzelfde technologische fotografie-ontwikkeling suggereert. Een onvoorziene, maar zeer productieve bron van relevant materiaal blijken sportnaslagwerken en gedenkboeken. Van de door ons gevonden voetbalactiefoto's op Nederlandse bodem die we met verschillende mate van nauwkeurigheid vóór 1899 konden dateren, zijn er vijf afkomstig uit gedenkboeken. Als men zich bewust is van de onvermijdelijke valkuilen, zoals slechte herinnering en simpelweg fouten,⁶⁶ zijn de gedenkboeken visueel en inhoudelijk van grote waarde. Het digitaal toegankelijk maken ervan, dat nog maar in de kinderschoenen staat, zal veel bruikbaar materiaal opleveren voor academisch onderzoek, inclusief research in het kader van de 'visual turn'.

65 Ruud Stokvis, 'Anti-sportsentiment en hiërarchie,' in *Alles verandert. Opstellen voor en over J. Goudsblom*, red. Nico Wilterdink, Willem Joan Heilbron en Johan Goudsblom (Amsterdam: Meulenhoff, 1997): 156-157.

66 Sommige *Gedenkboeken* bevatten simpelweg tekst in de directe rede, zie bijv.: Karel Lotsy (red.), *Gedenkboek ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Haarlemsche Football Club, 1879-1919* ([Haarlem]: [Haarlemsche Football Club], [1919]), 32. Voor de methodologie rondom 'oral history', zie bijv., onder veel andere bronnen: Thomas Charlton, Loys Myers en Rebecca Sharpless (red.), *History of Oral History. Foundations and Methodology* (Lanham, MD: University Press of America, 2007).

Afb. 4 Ongedateerde afbeelding uit: Charles Alcock, *Football. The Association Game* (London: Bell, 1897), 30A, met als bijschrift: 'From a photograph by R.W. Thomas. A close dribble. "Ware sharp shot!"'.

CONCLUSIES

Dit artikel bepleit het toepassen van de 'visual turn' op sportgeschiedenis. Op jongensinstituut Noorthey was sport, en meer in het bijzonder vanaf 1878 voetbal, een belangrijk onderdeel van het onderwijsconcept. Dát er op Noorthey werd gevoetbald, hebben we aangetoond op basis van textueel onderzoek. Hóe er door de leerlingen en docenten werd gevoetbald (passievol, vol overgave en onderling gelijk), is alleen te zien op de Noorthey-voetbalactiefoto('s). Op het veld vielen de maatschappelijke rangen en standen, zoals die tussen leerling en leraar, grotendeels weg, wat zich weerspiegelt in de uniforme voetbaltenues. Zowel leerlingen als docenten konden middels het voetbal hun populariteit (binnen en) buiten het veld opkrikken. Op basis van de voetbalprestaties op het veld konden nieuwe, informele hiërarchieën ontstaan. Native speakers als Camille Vinet konden het voetbal gebruiken als middel om snel(ler) geaccepteerd te worden binnen hun nieuwe werkomgeving, zowel bij de leerlingen als bij hun collega-docenten. Uitgaand van de bindende werking van sport creëerde Vinet vermoedelijk zijn eigen integratieproject. Deze kracht van sport zou ook vandaag de dag nadrukkelijker ingezet kunnen worden als oplossing bij het opnemen van nieuwkomers in een vreemd land.

Het nemen van sportactiefoto's in de late negentiende eeuw stelde fotogra-

fen, professioneel of semi-professioneel, voor een uitdaging. De sport dwong hen gebruik te maken van technologisch geavanceerd materiaal om de toenemende snelheid bij het rennen, fietsen en schaatsen, en de complexe driedimensionele bewegingen van voetballers en de voetbal vast te leggen. De resulterende foto's kunnen dienen als context en onderbouwing van sportgeschiedenis.

48

Met het 'lezen' van de Noorthey-foto menen we aangetoond te hebben – in navolging van Phillips, O'Neill en Osmond, Huggins, Booth en Derks – dat beelden veel extra's te bieden hebben ten opzichte van niet-geschreven bronnen. Visueel materiaal laat zien hoe theoretisch geschetste ontwikkelingen er in de praktijk uitzagen. Ook beelden – in ons geval foto's – zijn dus kritisch commentaar of duidende uitleg waard. Het identificeren van Camille Vinet als gloedvol meesportende leraar op de Noorthey-voetbalactiefoto leidde tot, gedeeltelijk weer visueel gebaseerd, onderzoek met behulp van bronnen in de Verenigde Staten, die onze bevindingen bevestigden en aanvulden. 'Visuele research' kan dus net zulke waardevolle data en kennis genereren als onderzoek dat zich baseert op woorden en getallen. Textueel onderzoek kan een nieuwe stimulans krijgen door het gericht onderzoeken van een met het onderwerp samenhangende foto. Aan de meer theoretisch georiënteerde constatering van bovengenoemde auteurs hebben we een empirische onderzoeksmethode van foto's toegevoegd, met als inspiratie het model van Panofsky. Voor ons doel was deze methode effectief. Nader onderzoek moet uitwijzen of de methode ook binnen andere geschiedkundige wetenschappen bruikbaar is bij het analyseren van foto's.

BIBLIOGRAFIE

- Alcock, Charles. *Football. The Association Game*. London: Bell, 1897.
- Balbian Verster, Jan de. *De Amsterdamsche IJclub 1864-1914. Gedenkschrift bij het 50-jarig bestaan*. [S.l.: s.n.], [1915].
- Bijleveld, Willem (red.). *Gedenkboek Noorthey, uitgegeven bij den hondersten gedenkdag van den stichting*. Haarlem, Johannes Enschedé en Zonen, 1920.
- Bijleveld, Willem. 'In memoriam Scholae Noortheyanae, 1820-1907,' *Leidsch Jaarboekje* 5 (1908): 70-84.
- Booth, Douglas. 'Sport History. Modern and Postmodern Approaches,' in *Making Sport History: Disciplines, Identities and the Historiography of Sport*, (red.) Pascal Delheye, 71-100. London: Routledge, 2014.
- Bottenburg, Maarten van. *Verborgen Competitie. Over de Uiteenlopende Populariteit van Sporten*. Amsterdam: Bert Bakker, 1994.
- Bourdieu, Pierre. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984.
- Brabazon, Tara. *Playing on the Periphery. Sport, Identity and Memory. Sport in the Global Society*. New York: Routledge, 2006.
- Burke, Peter. *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence*. New York: Cornell University Press, 2001.

- Charlton, Thomas, Loys Myers en Rebecca Sharpless (red.). *History of Oral History. Foundations and Methodology*. Lanham, MD: University Press of America, 2007.
- Derks, Marjet. 'Deep Play,' *De Sportwereld* 69 (2014): 9-13.
- Derks, Marjet. 'Omstreden sporterfgoed en culturele herinnering,' *De Sportwereld* 73-74 (2015): 4-9.
- Fraiponts, Jean, en Dirk Willocx. *Kroniek van het Belgische Voetbal. Deel 1: Pioniers en Rode Duivels, 1863-1906*. Antwerpen: ASSOC, 2003.
- Gouw, Jacobus Leonardus van der. *Voorschoten. Historischestudiën*. Den Haag: Kruseman, [1971].
- Hassan, Robert. *Empires of Speed, Time and the Acceleration of Politics and Society*. Leiden/Boston: Brill, 2009.
- Beutmann, Claudia en Hans Peter Hock. *Dresden Fußball-Archäologisch. Ein Tribut an die English Football Clubs in Deutschland. Das WMC Magazin spezial*. Dresden: Hänge-Produktion, 2013.
- Hogenkamp, George. *Een halve eeuw wielersport. 1867-1917*. Amsterdam, 1916.
- Huggings, Mike. 'The Sporting Gaze. Towards a Visual Turn in Sport History Documenting Art and Sport,' *Journal of Sport History* 35 (2008) 2: 311-329.
- Koolhaas, Marnix. *Schaatsenrijden, een cultuurgeschiedenis*. Amsterdam: Veen, 2010.
- Luitzen, Jan, en Pascal Delheye, 'Wicket Game. The (Re-)Introduction of Cricket in the Netherlands, 1724-1883,' *The International Journal of the History of Sport* 32 (2015) 2: 185-199.
- Luitzen, Jan, Thijs Kemmeren en Pascal Delheye. 'The Introduction and Meaning of the Word Sport in the Netherlands, 1600-1900,' *The International Journal of the History of Sport* 32 (2015) 11-12: 1416-1436.
- Miermans, Cees. *Voetbal in Nederland. Maatschappelijke en Sportieve Aspecten*. Assen: Van Gorcum, 1955.
- Nijs, Thimo de. 'Eton in Holland. Kostscholen in de eerste helft van de 19de eeuw,' *Holland. Historisch Tijdschrift* 37 (2005) 3: 205-216.
- Panofsky, Erwin. *Iconologische studies. Thema's uit de Oudheid in de kunst van de Renaissance*. 2e druk. Nijmegen: SUN, 1994.
- Panofsky, Erwin. *Studies in Iconology. Humanistic Themes In the Art of the Renaissance*. Boulder, CO: Westview Press, 1972.
- Pas, Niek. 'Grand Départ. Nieuwe uitdagingen voor sportgeschiedenis in Nederland,' *Tijdschrift voor Geschiedenis* 128 (2015) 3: 464.
- Phillips, Murray, Mark O'Neill en Gary Osmond. 'Broadening Horizons in Sport History. Films, Photographs, and Monuments,' *Journal of Sport History* 34 (2007) 2: 271-293.
- Prosser, Jon (red.). *Image-based Research. A Sourcebook for Qualitative Researchers*. Londen: Routledge, 2006.
- Raadt, Petrus de. *Aan mijne beminde leerlingen, bij den aanvang onzer werkzaamheden na de vakantie van 1832*. [S.l.: s.p.], 1832.
- Rewijk, Daniël. *Captain van Jong Holland. Een biografie van Pim Mulier, 1865-1954*. [Gorredijk]: Bornmeer, 2015.
- Rosa, Hartmut en William E. Scheuerman (red.). *High Speed Society. Social Acceleration, Power, and Modernity*. University Park, PA: Penn State University Press, 2008.
- Rose, Gillian. *Visual Methodologies. An Introduction to Researching with Visual Materials*. London: Sage Publications, 2001.
- Stokvis, Ruud. 'Anti-sportsentiment en hiërarchie,' in *Alles verandert. Opstellen voor en over J. Goudsblom*, red. Nico Wilterdink, Willem Joan Heilbron en Johan Goudsblom. Amsterdam: Meulenhoff, 1997, 150-158.

- Stokvis, Ruud. 'Belgium and the Netherlands,' in *Routledge Companion to Sports History*, red. Steven Pope en John Nauright. London/New York: Routledge, 2010, 350-359.
- Stokvis, Ruud. *Strijd over sport. Ideologische en maatschappelijke ontwikkelingen*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1979.
- Surendonk, Huub (red.). *Honderdjaareigenzinnig amateur, 1879-1979*. Haarlem: Enschedé, 1979.
- Vinet Sellner, Rachele. *Monsieur Vinet*. Huntingdon Valley, PA, 1973. Ongepubliceerd manuscript.
- Vooren, Jurryt van de. 'De eeuw der snelheden,' *De Sportwereld* 76 (2016): 28-29.
- Vooren, Jurryt van de. 'Oudste Nederlandse sportfoto's zijn 150 jaar oud,' op www.sportgeschiedenis.nl (geraadpleegd op 14 mei 2016).
- Ward, Brian. 'Speed,' *A Journal of Media and Culture* 3 (2000) 3, op <http://journal.media-culture.org.au/0006/speed.php> (geraadpleegd op 18 augustus 2016).

Jan Luitzen (1960, j.luitzen@hva.nl) is werkzaam bij de opleiding Sport, Management & Ondernemen (HvA) in Amsterdam en buitenpromovendus bij de onderzoeksgroep Sportgeschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Hij publiceerde onder meer in *The International Journal of the History of Sport*, *Journal of Olympic History*, *Achilles*, *De Muur* en *Hard Gras*. Dit artikel is onderdeel van Luitzens promotieonderzoek, dat (mede)gefinancierd wordt uit een beurs van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Wim Zonneveld (1950, wimzonneveld@ziggo.nl) heeft als vakgebied de Engelse Taal en Cultuur (Universiteit Utrecht 1968-2014), met als specialisatie 'taalontwikkeling'. Via onderzoek naar het opnemen van Engelse leenwoorden in uiteenlopende talen kwam hij in aanraking met sportterminologie en vandaar met sportgeschiedenis, dat hij nu ontwikkelt als onderzoeksterrein. Hij publiceerde onder meer in *Het Rijwiel* (wielrennen), *De Vriendenband* (atletiek) en *Ons Rotterdam* (voetbal). Samen met Jan Luitzen vormt hij de kernredactie van het sporthistorische tijdschrift *De Sportwereld*. Hij publiceerde in maart 2017 een biografie van de Haarlemse negentiende-eeuwse sporter Klaas Pander.